

Alberto Manguel

ISTORIA LECTURII

Ediția a II-a revizuită și adăugită

Traducere din limba engleză de
ALEXANDRU VLAD

ORION

Lui Craig Stephenson

*Ziua aceea ne-a adus loialtă,
Soarta trebuie să fi fost inspirată,
Mi-era capul numai la vremea de-afară
Ție, la cea de dinăuntru.*

după ROBERT FROST

MULȚUMIRI

Pe parcursul celor șapte ani în care am scris această carte numărul persoanelor cărora le datorez mulțumiri a crescut considerabil. Ideea întoemirii unei istorii a lecturii a început odată cu intenția de a scrie un eseu; Catherine Yolles a sugerat că temei merită să-i fie dedicată o carte întreagă – îi sunt recunoscător pentru încrederea ei.

Le mulțumesc editorilor mei: lui Louise Dennys, cea mai îngăduitoare dintre cititori, a cărei prietenie mi-a fost un sprijin încă de pe vremea când am scris *The Dictionary of Imaginary Places*; lui Nan Graham, care mi-a fost alături încă de la început; lui Philip Gwyn Jones, ale cărui încurajări m-au ajutat să parcurg pasajele dificile.

Cu mult efort și cu o îndemânare demnă de Sherlock Holmes, Gena Gorrell și Beverly Beetham Endersby au editat manuscrisul; ca de obicei, le adresez mulțumirile mele. Paul Hodgson a realizat designul cărții cu grijă și inteligență. Agenții mei, Jennifer Barclay și Bruce Westwood, au ținut departe de ușa mea lupii, managerii bancari și agenții fiscali.

Sunt îndatorat actualului meu agent, Guillermo Schavelzon, căruia îi pot mulțumi acum, la mult timp după prima noastră întâlnire, pentru că a avut încredere într-un cititor adolescent, cu atâția ani în urmă.

Câțiva prieteni au venit cu niște sugestii amabile – Marina Warner, Giovanna Franci, Dee Fagin, Ana Becciu, Greg Gatenby, Carmen Criado, Stan Persky, Simone Vauthier. Profesorul Amos Luzzatto, profesorul Roch Lecours, M. Hubert Meyer și Fr. F.A. Black au acceptat cu generozitate să citească și să corecteze anumite capitole; greșelile rămase îmi aparțin numai mie. Sybel Ayse Tuzlac a dus la bun sfârșit o parte din cercetarea prealabilă. Le mulțumesc din inimă bibliotecarilor care au

dat de urma celor mai ciudate cărți și au răspuns cu răbdare întrebărilor mele neacademice la Metro Toronto Reference Library, Robarts Library, Thomas Fisher Rare Book Library – toate din Toronto –, lui Bob Foley și personalului bibliotecii de la Banff Centre for the Arts, Bibliothèque Humaniste din Sélestat, Bibliothèque Nationale din Paris, Bibliothèque Historique de la Ville de Paris, American Library din Paris, Bibliothèque de l'Université din Strasbourg, Bibliothèque Municipale din Colmar, Huntington Library din Pasadena, California, Biblioteca Ambrosiana din Milano, London Library și Biblioteca Nazionale Marciana din Veneția. Doresc, de asemenea, să le mulțumesc reprezentanților Maclean Hunter Arts Journalism Programme, Banff Centre for the Arts și Librăriei Pages din Calgary, unde au fost citite pentru prima oară fragmente din această carte.

Mi-ar fi fost imposibil să duc la bun sfârșit această carte fără ajutorul financiar din partea Consiliului de Arte din Ontario de dinainte de Milse Harris, a Consiliului Canadian, precum și a fondului George Woodcock.

In memoriam Jonathan Warner, ale cărui sprijin și sfaturi îmi lipsesc tare mult.

CITITORULUI

„Cititul are o istorie.”

ROBERT DARNTON, *The Kiss of Lamourette*, 1990

„Căci dorința de-a citi, la fel ca toate celelalte dorințe care frământă nefericitele noastre suflete, poate fi analizată.”

VIRGINIA WOOLF, *Sir Thomas Browne*, 1923

„Dar cine va fi stăpânul? Scriitorul sau cititorul?”

DENIS DIDEROT, *Jacques Fatalistul și stăpânul său*, 1796

INTRODUCERE

Soarta fiecărei cărți este un mister, mai ales pentru autorul ei. După prima publicare a lucrării *Istoria lecturii*, în 1996, am fost uimit să descopăr o comunitate internațională de cititori care, în mod individual și în circumstanțe foarte diferite de ale mele, au trăit aceleași aventuri și au împărtășit cu mine ritualuri de inițiere identice, revelații și persecuții, precum și intuiția că lumea și cartea se oglindesc reciproc.

Pentru mine, lectura a fost întotdeauna un fel de cartografie practică. Ca și alți cititori, am o încredere absolută în capacitatea pe care o are lectura de a-mi cartografia lumea. Știu că pe o pagină, undeva pe rafturile bibliotecii mele, privindu-mă chiar în acest moment, se află întrebarea care mă tulbură astăzi, pusă în cuvinte cu mult timp în urmă, poate, de cineva care habar nu avea de existența mea. Relația dintre un cititor și o carte este una care înlătură barierele temporale și spațiale și permite ceea ce Francisco de Quevedo, în secolul XVI, numea „convorbiri cu morții”. În aceste convorbiri simt că mă dezvălui. Ele mă modelează și îmi conferă o anumită putere magică.

La doar câteva secole după inventarea scrisului, acum șase mii de ani, într-un colț uitat al Mesopotamiei (după cum veți afla din paginile următoare), puținii indivizi care aveau capacitatea de a descifra cuvintele scrise erau cunoscuți sub numele de „scribi”, nu de „cititori”. Poate că motivul a fost acela de a da mai puțină importanță celui mai mare dintre darurile lor: accesul la arhivele memoriei umane și salvarea de la uitare a vocii experienței noastre. Încă din acele timpuri îndepărtate, puterea cititorilor a stărnit în societățile lor tot felul de temeri: stăpânirea meșteșugului de a readuce la viață un mesaj din trecut, de a crea

spații secrete în care nimeni altcineva nu poate intra în timp ce se citește, de a putea redefini universul și de a se revolta împotriva nedreptății, toate acestea prin intermediul unei anumite pagini. Iată miracolele de care suntem capabili noi, cititorii, și poate că acestea ne vor ajuta să ne salvăm din mizeria și prostia la care părem atât de des condamnați.

Și totuși, banalitatea este ispititoare. Pentru a ne descuraja să citim, inventăm strategii de distragere a atenției care ne transformă în consumatori bulimici pentru care noutatea, și nu memoria, este esențială. Recompensăm banalitatea și aspirația pecuniară, în timp ce depozităm actul intelectual de prestigiu său, înlocuim noțiunile etice și estetice cu valori pur financiare și propunem distracții care oferă o satisfacție imediată și iluzia unei conversații universale în locul provocării plăcute și a ritmului lent și agreabil al lecturii. Punem în balanță paginile tipărite cu ecranul monitorului și înlocuim bibliotecile de hârtie, înrădăcinate în timp și spațiu, cu rețele virtuale aproape infinite, ale căror calități notorii sunt instantaneitatea și nemărginirea.

Astfel de opoziții nu sunt o noutate. Spre sfârșitul secolului XV, la Paris, sus, în clopotnițele înalte unde se ascunde Quasimodo, într-o chilie de călugăr care servește deopotrivă drept cabinet și laborator alchimic, arhidiaconul Claude Frollo întinde o mână către volumul tipărit de pe biroul său, iar cu cealaltă arată spre contururile gotice ale catedralei Notre Dame care se zăresc de la fereastra sa. „Asta”, spune nefericitul cleric, „o va ucide pe cealaltă”. Potrivit lui Frollo, un contemporan al lui Gutenberg, cartea tipărită va distruge edificiul cărții; tiparul va pune capăt arhitecturii medievale cultivate în care fiecare coloană, fiecare arhitravă, fiecare portal reprezintă un text care poate și trebuie să fie citit.

Atunci, ca și astăzi, această profeție a fost, desigur, una falsă. După cinci secole, și datorită cărții tipărite, avem acces la cunoștințele arhitecților medievali, comentate de Viollet-le-Duc și John Ruskin și reimaginate de Le Corbusier și Frank Gehry. Frollo se teme că noua tehnologie o va suprima pe cea precedentă, dar el pierde din vedere faptul că abilitățile noastre de creație sunt prodigioase și că putem oricând să găsim un nou instrument. Nu ne lipsește ambiția.

Cei care pun în opoziție tehnologia electronică cu cea a presei tipografice perpetuează eroarea lui Frollo. Ei vor să ne facă să credem că

de-acum cartea – un instrument perfect ca și roata sau cuțitul, capabil să păstreze memoria și experiența, un instrument cu adevărat interactiv, care ne permite să începem și să încheiem un text oriunde dorim, să facem adnotări pe margine, să citim în ritmul nostru – ar trebui să fie eliminată în favoarea unui instrument mai nou. Astfel de alegeri intransigente duc la un extremism tehnocratic. Într-o lume inteligentă, dispozitivele electronice și cărțile tipărite împart spațiul meselor noastre de lucru și oferă fiecăruia dintre noi caracteristici și posibilități de lectură diferite. Contextul, fie el intelectual sau material, contează, după cum observă majoritatea cititorilor.

Cândva, în primele secole ale erei noastre, a apărut un text curios care se pretindea a fi o biografie a lui Adam și a Evei. Cititorilor le-a plăcut întotdeauna să își imagineze o preistorie sau o continuare a poveștilor lor preferate, iar întâmplările din Biblie nu fac excepție. Pornind de la cele câteva pagini din Cartea Facerii, care se referă la strămoșii noștri legendari, un scrib anonim a redactat *Viața lui Adam și a Evei*, povestind aventurile și (mai ales) necazurile lor după izgonirea din Grădina Edenului. La sfârșitul cărții, într-una dintre acele întorsături postmoderniste atât de frecvente în primele noastre lucrări literare, Eva îi cere fiului ei, Seth, să consemneze adevărata poveste a vieții părinților săi; cartea pe care cititorul o ține în mâini este acea relatare. Eva îi spune lui Seth:

Ci ascultați-mă, copiii mei! Faceți tăblițe de piatră și altele de lut și scrieți pe ele toată viața mea și a tatălui vostru și tot ce ați auzit și ați văzut de la noi. Dacă prin apă Domnul va judeca neamul nostru, tăblițele de lut se vor dizolva, dar cele de piatră vor rămâne; iar dacă o va face prin foc, tăblițele de piatră se vor sparge, dar tăblițele de lut se vor coace [și se vor întări].

Dând dovadă de înțelepciune, Eva în mod intenționat nu alege între tăblițele de piatră și cele de lut: textul poate fi același, dar fiecare substanță îi conferă o calitate diferită, iar ea le vrea pe amândouă.

Au trecut aproape douăzeci de ani de când am terminat (sau am abandonat) *Istoria lecturii*. La vremea respectivă, credeam că explorez actul lecturii, caracteristicile percepute ale acestei indeletniciri și modul în care ea a luat naștere. Nu știam că, de fapt, afirmam dreptul nostru, ca cititori, de a ne urmări vocația (sau pasiunea) dincolo de

preocupările economice, politice și tehnologice, în tărâmul nemărginit al imaginației, în care cititorul nu este obligat să aleagă și, asemenea Evei, le poate avea pe toate. Literatura nu este o dogmă: ea oferă întrebări, nu răspunsuri concludente. Bibliotecile sunt lăcașuri esențiale ale libertății intelectuale: orice constrângeri care le sunt impuse sunt, de fapt, ale noastre. Lectura este, sau poate fi, mijlocul deschis prin care ajungem să cunoaștem ceva mai mult despre lume și despre noi înșine, nu prin opoziție, ci prin recunoașterea cuvintelor care ne sunt adresate individual, din locuri îndepărtate și cu mult timp în urmă. Aș fi bucuros dacă *Istoria lecturii* ar fi percepută ca o mărturisire plină de recunoștință a unui cititor pasionat, nerăbdător să împărtășească și altora această fericire continuă și meticuloasă.

ALBERTO MANGUEL, Anul Nou, 2014*

ULTIMA PAGINĂ

„Citiți ca să trăiți.”

GUSTAVE FLAUBERT, *Scrisoare către domnișoara de Chantepie*, iunie 1857

---

* Traducerea în limba română a „Introducerii” apărute în ediția din 2014 a volumului de față îi aparține Oanei Ionașcu (n. ed.).

O comunitate universală a cititorilor. De la stânga la dreapta, de sus în jos: tânărul Aristotel, de Charles Degeorge; Virgiliu, de Ludger tom Ring cel Bătrân; Sfântul Dominic, de Fra Angelico; Paolo și Francesca, de Anselm Feuerbach; doi studenți islamici, de un ilustrator anonim; copilul Iisus citind în Templu, de discipoli ai lui Martin Schongauer; mormântul lui Valentine Balbiani, de Germain Pilon; Sfântul Ieronim, de un discipol al lui Giovanni Bellini; Erasmus în cabinetul său, de un gravor necunoscut.

ULTIMA PAGINĂ

Cu o mână lăsată să-i atârne moale pe lângă trup și cu cealaltă dusă la frunte, tânărul Aristotel, așezat într-un jilț capitonat, cu picioarele confortabil încrucișate, citește, relaxat, un sul desfășurat în poală. Într-un portret pictat la cincisprezece secole după moartea sa, poetul Virgiliu, cu turban și barbă, ținând cu mâna o pereche de ochelari pe nasul său osos, întoarce paginile însemnate cu roșu ale unui volum. Așezat pe treapta lată a unei scări, sprijinindu-și ușor bărbia cu mâna dreaptă, Sfântul Dominic e absorbit de cartea pe care o ține deschisă pe genunchi, nepăsător față de lume. Doi îndrăgostiți, Paolo și Francesca, se strâng unul în altul sub un copac și citesc un vers care-i va duce în mormânt; Paolo, ca și Sfântul Dominic, își atinge bărbia cu mâna; Francesca ține cartea deschisă, marcând cu două degete pagina la care nu vor ajunge niciodată. În drum spre școala de medicină, doi studenți islamici din secolul XII se opresc ca să consulte un pasaj dintr-una din cărțile pe care le duc cu ei. Arătând cu degetul spre pagina din dreapta a unei cărți deschise pe genunchiul lui, pruncul Iisus le explică ceea ce citește bătrânilor din Templu, în timp ce aceștia, uimiți și neîncrezători, întorc zădarnic paginile exemplarelor lor în căutarea unui contraargument.

Frumoasă ca atunci când era vie, urmărită de privirile atente ale unui câine de salon, nobila milaneză Valentine Balbiani frunzărește paginile unei cărți de marmură, pe lespedea unui mormânt pe care se află sculptată, în basorelief, imaginea trupului ei vlăguit. Departe de orașul aglomerat, în nisip și printre pietre încinse, Sfântul Ieronim, precum un bătrân navetist în așteptarea trenului, citește un manuscris de dimensiunea unui tabloid în timp ce, într-un colț, un leu tolănit îl ascultă.

De la stânga la dreapta, de sus în jos: *Un poet mogul, de Muhamad Ali*; *biblioteca Templului Hacinsa din Coreea*; *Izaak Walton, de un artist englez anonim din secolul XVIII*; *Maria Magdalena, de Emmanuel Benner*; *Dickens susținând o lectură*; *un tânăr pe cheiurile Parisului*.

Marele cărturar umanist Desiderius Erasmus îi împărtășește prietenului său Gilbert Cousin o glumă din cartea pe care tocmai o citește, deschisă pe un pupitru din fața lui. Ingenuncheat printre flori de leandru, un poet indian din secolul XVII își mângâie barba în timp ce reflectează asupra versurilor pe care tocmai le-a citit cu voce tare, ca să le pătrundă întreaga savoare, strângând cartea cu legătură prețioasă în mâna stângă. În picioare, în fața unui șir lung de rafturi grosolan cioplite, un călugăr coreean scoate una dintre cele optzeci de mii de tăblițe de lemn din care e compusă *Tripitaka Koreana*, veche de șapte secole, pe care o ține apoi ridicată în fața ochilor, citind cu atenție, în tăcere. „Învață să taci” e sfatul dat de autorul anonim al vitraliului ce înfățișează

De la stânga la dreapta: *O mamă învățându-și copilul să citească, de Gerard ter Borch*; *Jorge Luis Borges, de Eduardo Comesaña*; *o scenă în pădure, de Hans Toma*.

portretul pescarului și eseistului Izaak Walton citind dintr-o cărticică, pe malul râului Itchen, lângă catedrala Winchester.

Goală-puşcă, o Maria Magdalena bine coafată, care nu pare să se căiască, stă tolănită pe o pânză întinsă pe-o stâncă, în sălbăticie, citind un mare volum ilustrat. Făcând uz de talentul său actoricesc, Charles Dickens ține în față un exemplar al unuia dintre romanele sale, din care urmează să citească în fața unui public entuziast. Aplecat peste unul dintre parapetele de piatră de deasupra Senei, un tânăr e adâncit în lectura unei cărți (ce carte e?) pe care o ține deschisă în fața lui. Iritată sau doar plictisită, o mamă îi ține cartea fiului ei roșcovan, care încearcă să urmărească cuvintele, cu mâna dreaptă pe pagină. Jorge Luis Borges, orb, strânge din ochi ca să audă mai bine cuvintele unui cititor nevăzut. Într-o pădure adumbrită, așezat pe un trunchi acoperit de mușchi, un băiat ține cu amândouă mâinile o cărticică din care citește într-o tăcere blândă, stăpân al timpului și al spațiului.

Toți aceștia sunt cititori, iar gesturile lor, indeletnicirea, plăcerea, responsabilitatea și puterea care decurg din citit sunt identice cu ale mele.

Nu sunt singur.

La vârsta de patru ani, am descoperit pentru prima oară că pot citi. Văzusem de nenumărate ori literele despre care știam (pentru că așa mi se spusese) că denumeau imaginile sub care se aflau. Mi-am dat seama că băiatul desenat cu linii groase și negre, îmbrăcat în pantaloni scurți,

roșii, și cămașă verde (aceeași pânză roșie și verde din care erau croite toate imaginile din carte: câini, pisici, copaci și mame înalte și subțiri), se regăsea cumva, în același timp, în contururile negre și riguroase de sub el, ca și cum trupul lui ar fi fost dezmembrat în trei elemente precise: brațul și torsul, b; capul tăiat, perfect rotund, o; și picioarele lălâi, atârănând, y (*boy* – „băiat” în limba engleză). Am desenat doi ochi și un zâmbet pe fața rotundă și am umplut cercul gol al torsului. Dar acolo era mai mult: știam că, pe lângă faptul că figurile acelea corespundeau băiatului de deasupra lor, ele puteau să-mi spună cu precizie ce făcea băiatul, ale cărui brațe erau rășchirate, iar picioarele, depărtate unul de altul. Băiatul aleargă, sugerează imaginile. Nu sârea, cum m-aș fi putut gândi, nu pretindea că ar fi fost țintuit în loc, nici nu juca un joc ale cărui reguli și scop îmi erau necunoscute. Băiatul aleargă.

Și totuși aceste revelații erau acte obișnuite de invocare, mai puțin interesante, pentru că altcineva le îndeplinise în locul meu. Alt cititor – bona mea, probabil – explicase figurile și, acum, de fiecare dată când paginile se deschideau la imaginea băiatului exuberant, eu știam ce înseamnă figurile de sub el. Aflam o plăcere în asta, dar din ce în ce mai seacă. Lipsa elementul-surpriză.

Apoi, într-o zi, de la geamul unei mașini (nu-mi amintesc acum destinația respectivei călătorii), am zărit un panou undeva, la marginea șoselei. Nu aveam cum să mă uit la el prea multă vreme; se poate ca mașina să fi oprit pentru un moment, se poate să fi încetinit îndeajuns cât să văd, mari și vagi, niște forme asemănătoare celor din cartea mea, dar pe care nu le mai văzusem niciodată până atunci. Și totuși, dintr-odată, am știut ce reprezintă; le-am auzit în cap, liniile negre și spațiile albe s-au metamorfozat într-o realitate solidă, sonoră, purtătoare de sens. Eu însumi realizasem toate astea. Nimeni altcineva nu făcuse vrăji în locul meu. Eu și aceste forme ne găseam față în față, într-un dialog tăcut, plin de respect. Din moment ce puteam transforma niște simple linii într-o realitate vie, eram atotputernic. Puteam citi.

Nu mai știu care era cuvântul de pe panoul de odinioară (parcă îmi amintesc vag de un cuvânt cu mai mulți de „A” în el), dar știu că atunci am reușit să înțeleg ceva la care înainte puteam doar să privesc, iar această impresie rămâne tot atât de vie astăzi pe cât trebuie să fi fost atunci. Era ca și cum aș fi dobândit un simț cu totul nou, astfel încât, acum, anumite lucruri nu mai erau alcătuite doar din ceea ce ochii mei

puteau vedea, urechile mele puteau auzi, limba mea putea gusta, nasul meu putea mirosi, degetele mele puteau pipăi, ci și din ceva ce trupul meu putea descifra, traduce, rosti, citi.

Cititorii de cărți, în a căror familie intrasem pe neștiute (întotdeauna avem impresia că suntem cei dinții care descoperă ceva anume și că fiecare experiență, începând cu nașterea și sfârșind cu moartea, e înspăimântător de unică), extind sau concentrează o funcție comună nouă, tuturor. Citirea literelor de pe o pagină nu este decât una dintre multiplele înfățișări ale acesteia. Astronomul care citește o hartă a stelelor ce au încetat să existe de multă vreme; arhitectul japonez care citește terenul pe care urmează să se construiască o casă, astfel încât s-o ferească de forțele rele; zoologul care citește urmele animalelor în pădure; jucătorul de cărți care citește gesturile partenerului, înainte de a pune pe masă cartea câștigătoare; dansatorul care citește însemnările coreografului și publicul care citește mișcările dansatorului pe scenă; țesătorul care citește desenul complicat al unui covor pe cale să fie țesut; cântărețul la orgă care citește simultan notele de pe trei portative; părintele care citește pe fața copilului semnele bucuriei, fricii sau uimirii; ghicitorul chinez care citește formele ancestrale pe carapacea unei broaște țestoase; îndrăgostitul care citește noaptea trupul iubitei sale pe sub cearșafuri; psihiatrul care-i ajută pe pacienți să-și citească visele confuze; pescarul din Hawaii care citește curenții oceanici prin simpla cufundare a mâinii în apă; țăranul care citește vremea pe cer – toți împărtășese cu cititorii de cărți abilitatea de a descifra și a interpreta semne. Unele dintre aceste citiri sunt mai nuanțate, pentru că se știe că însemnele au fost create tocmai în acest scop de către alte ființe omenești – notele muzicale sau semnele de circulație,

Un exemplu de Chia-ku-wen sau „scriitură pe os și scoică”, pe o carapace de broască-țestoasă, circa 1300-1100 î.e.n.

de exemplu – sau de către zei – carapacea broaștei țestoase, cerul nopții. Altele depind de noroc.

Și totuși, în fiecare dintre respectivele cazuri, cititorul este acela care percepe sensul; cititorul le atribuie sau le recunoaște obiectului, locului sau evenimentului o anumită citire posibilă; cititorul e acela care trebuie să dea sens unui sistem de semne, iar apoi să-l descifreze. Noi toți ne citim pe noi înșine și citim lumea din jurul nostru pentru a percepe dintr-o privire ce suntem și unde suntem. Citim ca să înțelegem ori ca să începem să înțelegem. Nu avem cum să nu citim. Cititul, aproape în aceeași măsură ca respirația, este o funcție vitală.

N-am învățat să scriu decât mult mai târziu, la șapte ani. Aș fi putut trăi, probabil, fără să scriu. Nu cred însă că aș fi putut trăi fără să citesc. Cititul – după cum am descoperit – vine înaintea scrisului. O societate poate exista – multe există – fără scris¹, dar nicio societate nu poate exista fără citit. Conform etnologului Philippe Descola², societățile care nu folosesc scrierea percep liniar timpul, pe când în societățile cu știință de carte acesta e perceput ca o acumulare; ambele tipuri de societăți se mișcă în astfel de scheme temporale diferite, dar la fel de complexe, prin citirea mulțimii de semne pe care le oferă lumea. Chiar și în societățile care își consemnează trecutul, cititul precedă scrierea; scriitorul în devenire trebuie să fie în stare să recunoască și să descifreze sistemul social de semne înainte de a le așterne pe hârtie. Pentru cele mai multe societăți cu știință de carte – pentru islam, pentru societățile evreiești și creștine, precum cea în care trăiesc și eu, pentru vechii mayași, pentru vastele culturi budiste – cititul se află la originea contractului social; a învăța să citesc a fost ritualul meu de trecere.

Îndată ce am învățat să descifrez literele, am citit tot ce găseam: cărți, dar și anunțuri, reclame, înscrisul mărunț de pe dosul biletelor de tramvai, scrisori făcute cocoloș în coșul de gunoi, ziare udate de ploaie, prinse sub bancă în parc, graffiti, coperta 4 a revistelor ținute în mână de alți cititori în autobuz. Când am aflat că Cervantes, dând curs dorinței nebune de a citi, lectura „chiar de n-ar fi să fie decât bucăți de hârtie aruncate pe jos”³, am știut exact ce-l îmoldea să scoatească așa în gunoaie. Această adulare a cărții (pe sul, pe hârtie sau pe ecran) este una dintre dogmele unei societăți cu știință de carte.

Islamul duce ideea chiar mai departe: Coranul nu este doar una dintre creațiile lui Dumnezeu, ci și unul dintre atributele lui, asemenea omniprezenței sau compasiunii lui.

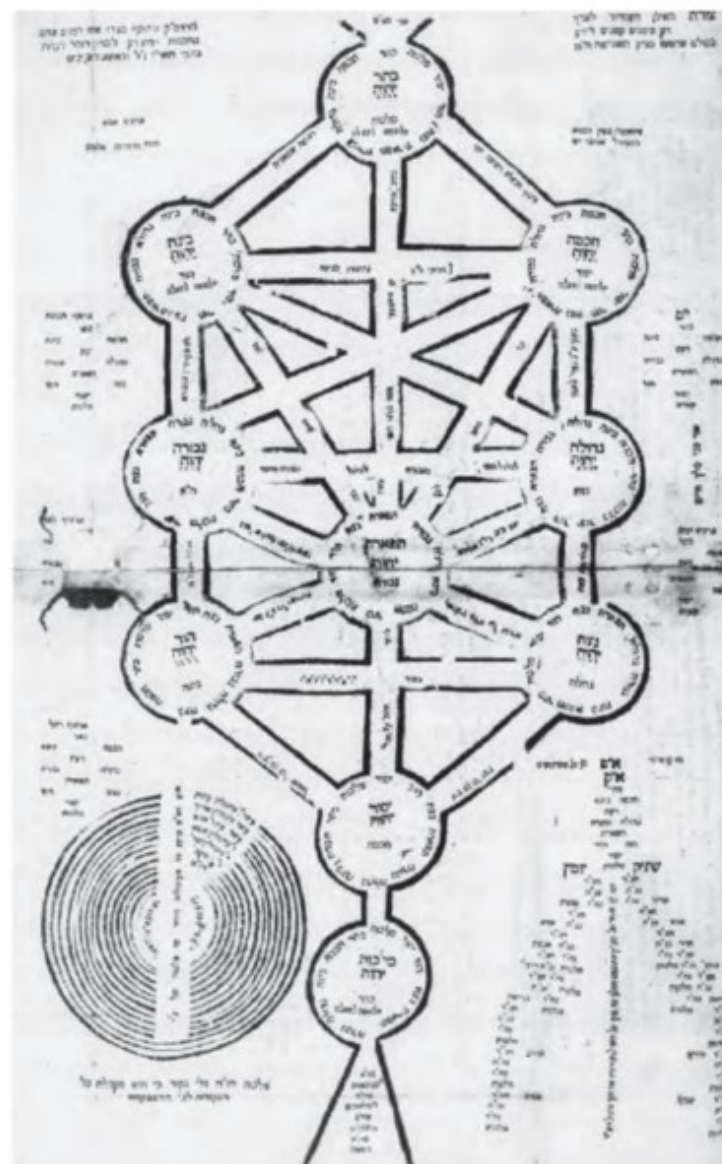
Primele mele experiențe au fost prin intermediul cărților. Mai târziu în viață, când dădeam peste un eveniment sau o împrejurare sau un personaj asemănător celor despre care citisem, aveam, de obicei, o senzație de *déjà-vu* ușor surprinzătoare și deopotrivă dezamăgitoare, pentru că îmi imaginam că ceea ce avea loc în acel moment mi se întâmplase deja în cuvinte, fusese deja numit. Cel mai vechi text ebraic de gândire sistematică, speculativă, care s-a păstrat – *Sefer Yetzirah* (*Cartea Formării*), scris cândva prin secolul VI – susține că Dumnezeu a creat lumea prin mijlocirea a treizeci și două de căi secrete ale înțelepciunii, zece *Sefirot* sau numere și douăzeci și două de litere⁴. Din *Sefirot* au fost create toate lucrurile abstracte; din cele douăzeci și două de litere au fost create toate ființele reale din cele trei straturi ale cosmosului – lumea, timpul și trupul omenesc. În tradiția iudeo-creștină, universul este imaginat ca o Carte scrisă, alcătuită din numere și litere; cheia înțelegerii universului stă în iscusința noastră de a le citi corect și de a stăpâni felul în care se combină; prin asemenea acțiuni învățăm să dăm viață unei părți din acest text colosal, imitându-ne astfel Creatorul. (Conform unei legende din secolul IV, înțelepții talmudici Hanani și Hoshaiah studiau o dată pe săptămână *Sefer Yetzirah* și, prin combinația adecvată de litere, dădeau naștere unui vițel de trei ani, pe care îl serveau apoi la cină.)

Pentru mine, cărțile erau transcrieri sau glose ale acelei colosale Cărți. Miguel de Unamuno⁵ vorbește, într-un sonet, despre Timp, al cărui izvor se află în viitor; viața mea de cititor mi-a dat o impresie similară de navigare împotriva curentului, impresia că trăiam ceea ce citisem. Strada din fața casei era plină de oameni răutăcioși, care-și vedeau de treburile lor obscure. Deșertul, care se întindea nu departe de casa noastră din Tel Aviv, unde am trăit până la vârsta de șase ani, era minunat, pentru că știam că exista un Oraș de Alamă îngropat sub nisipurile lui, chiar de cealaltă parte a drumului asfaltat. Jeleul era o substanță misterioasă pe care n-o văzusem niciodată, dar despre a cărei existență știam din cărțile lui Enid Blyton, și care nu s-a ridicat niciodată, nici când l-am gustat, în cele din urmă, la calitatea acelei ambrozii literare. L-am scris bunicii mele de departe, plângându-mă de vreun necaz minor

și gândindu-mă că ea ar putea fi sursa aceleiași magnifice libertăți pe care o gustau orfanii din cărți, atunci când descopereau rude de multă vreme pierdute; în loc să mă scape de neazuri, ea a trimis scrisoarea părinților mei, care s-au amuzat de lamentările mele. Credeam în vrăjitorie și eram sigur că, într-o bună zi, aveau să mi se îndeplinească trei dorințe, pe care nenumărate povești mă învățaseră cum să nu le irosesc. M-am pregătit pentru întâlniri cu stafii, cu moartea, cu animale vorbitoare, cu bășalii; am făcut planuri complicate de călătorie către aventuroasele insule unde Sinbad urma să devină prietenul meu de suflet. Abia când am atins pentru prima oară trupul persoanei iubite, mulți ani mai târziu, mi-am dat seama că s-ar putea ca, uneori, literatura să nu fie la înălțimea faptului în sine.

Escistul canadian Stan Persky mi-a spus odată că „pentru cititori, trebuie să existe un milion de autobiografii”, de vreme ce ni se pare că găsim, în cărțile pe care le citim, urme ale vieților noastre. „Să transcriem impresiile pe care le dobândim citind *Hamlet* an de an”, remarcă Virginia Woolf, „ar însemna practic să ne scriem autobiografia, pentru că, cu cât știm mai multe despre viață, cu atât mai multe ne deslușește Shakespeare din ceea ce știm.”⁶ Pentru mine a fost oarecum diferit. Dacă admitem despre cărți că sunt autobiografii, atunci ele sunt ca atare înainte să ți se întâmple ceva, iar cu am recunoscut întâmplări despre care citisem înainte în opera lui H.G. Wells, în *Alice în Țara Minunilor*, în lacrimogenul *Cuore* al lui Edmondo de Amicis, în aventurile lui Bomba, băiatul din junglă. Sartre, în memoriile sale, mărturisește cam aceeași experiență. Comparând flora și fauna descoperite în paginile Enciclopediei Larousse cu corespondentele lor din Jardin du Luxembourg, el constată că „la grădina zoologică, maimuțele erau mai puțin maimuțe, la Jardin du Luxembourg, oamenii erau mai puțin oameni. Platonician prin condiție, mergeam de la cunoaștere la obiectul său, găseam ideilor mai multă realitate decât lucrurilor, fiindcă ele mi se ofereau mai întâi și fiindcă se ofereau ca lucruri. În cărți am luat contact cu universul: asimilat, clasat, etichetat, gândit, redutabil încă.”⁷

Cititul mi-a oferit o scuză pentru a mă izola în intimitate sau, probabil, a dat un sens izolării ce-mi fusese impusă, deoarece, pe durata copilăriei mele, după ce ne-am întors în Argentina în 1955, am trăit departe de restul familiei, în grija unei bone, într-o aripă separată a casei. Pe atunci, locul meu favorit pentru citit era pe podeaua camerei mele,

O pagină din textul cabalistic Pa'amon ve-Rimmon, tipărit în Amsterdam în 1708, înfățișând cele zece Sefirot.

culcat pe burtă, cu picioarele ghemuite sub un scaun. După aceea, noaptea târziu, patul devenea cel mai sigur și mai retras loc de lectură, în acea zonă nebuloasă dintre starea de veghe și somn. Nu-mi amintesc să mă fi simțit vreodată singur; de fapt, în rarele ocazii când am întâlnit alți copii, jocurile și discuțiile lor mi s-au părut mult mai puțin interesante decât aventurile și dialogurile pe care le-am citit în cărțile mele. Psihologul James Hillman afirmă că aceia care au citit povești sau cărora li s-au citit povești în copilărie „sunt într-o formă mai bună și au o perspectivă mai bună decât cei care trebuie să fie familiarizați cu povestea. [...] Cunoașterea timpurie a vieții constituie deja o perspectivă asupra vieții”. Pentru Hillman, primele lecturi devin „ceva trăit și ceva simțit, un model prin care sufletul se găsește pe sine în viață”.⁸ La aceste lecturi, și din acest motiv, m-am întors iar și iar și încă mă întorc.

Pentru că tatăl meu era în serviciul diplomatic am călătorit foarte mult; cărțile mi-au oferit o casă permanentă, una în care puteam locui exact cum voiam, în orice moment, indiferent de cât de ciudată era încăperea în care trebuia să dorm sau de cât de neînțeles erau vocile de dincolo de ușa mea. Noaptea aprindeam deseori lampa de la capul patului, în vreme ce bona fie își vedea de lucru la mașina electrică de tricotate, fie dormea sforăind în patul de lângă al meu, și încercam să ajung la sfârșitul cărții pe care o citeam și, în același timp, să amân cât mai mult posibil sfârșitul, reluând câteva pagini, căutând un pasaj care-mi plăcuse, verificând detalii care bănuiam că îmi scăpaseră.

Nu am vorbit niciodată cu nimeni despre lecturile mele; nevoia de-a împărtăși impresii a venit mai târziu. Pe atunci eram un egoist de rangul întâi și mă identificam, pe de-a întregul, cu versurile lui Stevenson:

Acasta era lumea și eu eram rege;
Pentru mine veneau albinele să cânte,
Pentru mine zburau rândunelele.⁹

Fiecare carte era o lume în sine, în care îmi găseam refugiul. Cu toate că mă știam incapabil să nascocesc povești asemenea celor scrise de autorii mei preferați, simțeam că, adesea, părerile mele coincideau cu ale lor și (ca să folosesc expresia lui Montaigne) „m-am obișnuit să rămân în urmă, murmurând «Așa e»”.¹⁰ Mai târziu am reușit să mă disociez de ficțiunea lor; dar în perioada copilăriei și, apoi, până târziu

în adolescență, ceea ce îmi spunea cartea, oricât de fantastic ar fi fost, era adevărat în momentul lecturii, tot atât de tangibil ca și materia din care cartea însăși era făcută. Walter Benjamin descrie o experiență similară. „Ce au fost primele cărți citite pentru mine – ca să-mi amintesc asta, ar trebui ca mai întâi să uit toate celelalte învățături ale cărților. E sigur că tot ceea ce știu despre ele astăzi se bazează pe receptivitatea cu care mă deschideam cu însumi cărților; dar dacă acum conținutul, tema și subiectul sunt exterioare cărții, mai înainte acestea îi aparțineau exclusiv și în întregime, nefiind cu nimic mai externe și independente decât sunt astăzi numărul de pagini sau hârtia pe care este tipărită lucrarea. Lumea care se releva ea însăși în carte și cartea însăși nu trebuia, cu niciun preț, să fie despărțite. Astfel, fiecare carte era însoțită de substanța, de lumea pe care le descria. La rândul lor, această substanță și această lume transfigurau fiecare parte a cărții. Ardeau înăuntrul ei, răzbăteau ca flacăra de-acolo; nu se limitau la ilustrații și la coperte, se fixaseră în titlurile capitolelor și în literele mari de la începutul acestora, în paragrafe și coloane. Nu citeai cărțile trecându-ți ochii peste ele; îți găseai sălaș, te cantonați între rândurile lor și, deschizându-le iar după o vreme, erai surprins să regăsești locul unde zăboviseși cândva.”¹¹

Mai târziu, ca adolescent, în biblioteca în mare parte nefolosită a tatălui meu din Buenos Aires (își instruisese secretara să completeze biblioteca, iar aceasta cumpărase cărți la metru și le trimisese apoi să fie legate și tăiate după înălțimea rafturilor, astfel că titlurile din partea de sus a paginilor căzuseră deseori la tăiere și, uneori, lipseau chiar și primele rânduri) am făcut altă descoperire. Am început să caut, în imensa enciclopedie spaniolă Espasa-Calpe, articolele despre care, într-un fel sau altul, îmi inchipuam că se referă la sex: „Masturbare”, „Penis”, „Vagin”, „Sifilis”, „Prostituție”. Eram întotdeauna singur în bibliotecă, de vreme ce tata o folosea doar în rarele ocazii când trebuia să se întâlnească cu cineva acasă mai degrabă decât la el la birou. Aveam doisprezece sau treisprezece ani; ședeam ghemuit într-unul din fotoliile acelea mari, cufundat în lectura unui articol despre efectele devastatoare ale gonoreei, când a intrat tata și s-a așezat la biroul lui. Pentru o clipă m-a cuprins spaima că va observa ce anume citesc, dar apoi mi-am dat seama că nimeni – nici măcar tatăl meu, șezând doar la câțiva pași de mine – nu putea intra în spațiul lecturii mele, nu-și putea da seama cu ce lucruri obscene mă familiariza cartea pe care o țineam în mâini

și că doar eu însumi, prin propria voință, pot permite cuiva să afle. Micul miracol a fost unul mut, știut doar de mine. Am terminat articolul despre gonoree mai degrabă triumfător decât șocat. Ceva mai târziu, în aceeași bibliotecă, pentru a-mi completa educația sexuală, am citit *Il conformista* („Conformistul”) de Alberto Moravia, *L'impure* („Impura”) de Guy Des Cars, *Peyton Place* de Grace Metalious, *Main Street* de Sinclair Lewis și *Lolita* de Vladimir Nabokov.

Exista o intimitate nu numai în momentul lecturii, ci și în alegerea cărților în acele librării de mult dispărute din Tel Aviv, din Cipru, din Garmisch-Partenkirchen, din Paris, din Buenos Aires. De multe ori am ales cărțile după coperte. Au fost momente pe care mi le amintesc chiar și acum: de exemplu, văzând supracopertele mate ale seriei „Rainbow Classics” (oferite de World Publishing Company din Cleveland, Ohio) și fiind încântat de cotorul imprimat de sub ele, am ieșit pe ușa librăriei cu *Patinele de argint* (care nu mi-a plăcut și pe care nu am reușit s-o termin), *Micuțele doamne* și *Huckleberry Finn*. Toate aveau introduceri de May Lamberton Becker, intitulate „Cum s-a scris această carte”, iar asemenea bărfe încă mi se par a fi unul dintre cele mai atrăgătoare moduri de a vorbi despre cărți. „Astfel, într-o dimineață rece de septembrie, în 1880, cu o ploaie scoțiană care izbea în ferestre, Stevenson s-a tras mai aproape de foc și a început să scrie”, aflăm din introducerea lui Becker la *Insula comorilor*. Acea ploaie și acel foc m-au însoțit pe tot parcursul cărții.

Din Cipru, unde vaporul nostru a lăsat ancora timp de câteva zile, mi amintesc de o librărie a cărei vitrină te îmbia cu copertele viu colorate ale povestirilor cu Noddy sau de plăcerea de a-ți imagina cum să construiești o casă alături de Noddy, folosindu-te de cuburile desenate pe pagină. (Ceva mai târziu, fără niciun fel de rușine, am savurat poveștile din seria *The Wishing Chair* [„Scaunul dorințelor”] a lui Enid Blyton, despre care nu știam atunci că librării englezi le catalogaseră drept „sexiste și snoabe”). În Buenos Aires am descoperit seriile de cărți de joc Robin Hood, cu portretul fiecărui erou desenat cu o tușă neagră și groasă pe fond gălbui; tot aici am citit aventurile cu pirați ale lui Emilio Salgari – *Tigrul din Mompracem* – și romanele lui Jules Verne și *Misterul lui Edwin Drood* de Dickens. Nu-mi amintesc să fi citit vreodată textele de pe coperta 4 ca să aflu despre ce era vorba în carte; nu știu dacă vreuna dintre cărțile copilăriei mele avea așa ceva.

Cred că citeam în cel puțin două moduri. Pe de-o parte, urmăream cu respirația tăiată evenimentele și personajele, fără să mă opresc ca să acord atenție detaliilor, ritmul accelerat al lecturii proiectând povestea dincolo de ultima pagină – ca atunci când am citit Rider Haggard, *Odișsea*, Conan Doyle și cărțile autorului german de povestiri despre Vestul Sălbatic, Karl May. Pe de altă parte, explorând cu cea mai mare atenție, scrutând textul pentru a-i înțelege sensul ascuns, găsind plăcere în chiar sunetul cuvintelor sau în codurile pe care cuvintele nu vor să le destăinuie, sau în ceea ce bănuiam că ar fi fost tănuț, adânc, chiar în povestire, ceva mult prea îngrozitor sau prea minunat ca să poată fi dezvăluit. Acest al doilea mod de lectură – care împrumuta ceva din particularitățile lecturii romanelor polițiste – l-am descoperit citindu-i pe Lewis Carroll, pe Dante, pe Kipling, pe Borges. Citeam și din perspectiva a ceea ce gândeam că se presupune a fi o carte (așa cum fusese ea etichetată de autor, de editor, de un alt cititor). La doisprezece ani am citit *Dramă la vânătoare* a lui Cehov într-o colecție de romane polițiste și, crezând că Cehov este un scriitor rus de thrillere, am citit povestirea „Doamna cu câțelul” ca și cum ar fi fost scrisă de un rival al lui Conan Doyle – și mi-a plăcut, deși i-am considerat intriga cam subțirică. Cam din aceeași perspectivă, Samuel Butler povestește despre un anume William Sefton Moorhouse, care „își închipuia că se convertise la creștinism citind *Anatomia melancoliei* de Burton, pe care, la recomandarea unui prieten, o confundase, din greșală, cu *Analogy of Religion* („Analogia religiei”) a lui Butler. Numai că îl lăsase foarte nedumerit”.¹² Într-o povestire publicată în 1940, Borges sugerează că a citi *Imitatio Hristi* („Urmarea lui Hristos”) a lui Thomas à Kempis ca și cum ar fi fost scrisă de James Joyce „ar însemna o înnoire suficientă a acestor voalate îndemnuri spirituale”.¹³

Spinoza, în al său *Tractatus Theologico-Politicus* din 1650 (catalogat de Biserica Romano-Catolică drept o carte „făurită în iad de către un evreu renegat și de diavol”), subliniase deja: „De foarte multe ori se întâmplă să citim în diferite cărți istorisiri asemănătoare despre care ne facem însă o părere foarte deosebită, din pricina părerilor diferite pe care le avem acum despre scriitori. Știu că am citit odată, într-o carte, că un om, care se numea Orlando cel Furios, obișnuia să zboare în văzduh pe un fel de monstru înaripat și zbura oriunde voia, că el singur omora un număr foarte mare de oameni și de uriași; am citit și alte lucruri fantastice de acest fel, cu totul de neînțeles pentru mintea noastră. Dar o poveste

asemănătoare cu aceasta citisem și în Ovidiu, despre Perseu, și o altă poveste în cărțile Judecătorilor și Regilor, despre Samson, care singur și neînarmat a ucis oameni cu miile, și despre Ilie, care zbura prin văzduh și pe urmă s-a ridicat în cer tras de cai de foc într-un car de foc. Aceste istorisiri, zic, sunt cu totul asemănătoare între ele și totuși ne facem o părere foarte deosebită despre fiecare în parte, și anume: despre cea dintâi, că autorul ei n-a vrut să scrie decât basme, pe când despre a doua că a vrut să scrie ceva despre chestiuni politice, în sfârșit, despre a treia, că autorul a vrut să scrie despre lucruri sfinte.¹⁴ Multă vreme, și eu am atribuit scopuri cărților pe care le citeam, așteptându-mă, de exemplu, ca în *Călătoria creștinului* de Bunyan să mi se țină o predică, pentru că era, mi se spusese, o alegorie religioasă – de parcă aș fi putut auzi ce se petrecea în mintea autorului în momentul creației, de parcă aș fi avut dovada că acesta spunea adevărul. Experiența și o anume doză de bun-simț nu m-au vindecat încă pe deplin de acest viciu al superstiției.

Uneori, cărțile inesei erau niște talismane: o anume ediție în două volume din *Tristram Shandy*, o ediție Penguin din *The Beast Must Die* („Fiara trebuie răpusă”) a lui Nicholas Blake, un exemplar zdrențuit din *The Annotated Alice* („Alice adnotată”) a lui Martin Gardner, pe care o legasem (cu banii mei de buzunar pe-o lună întreagă) la un librar obscur. Pe acestea le citeam cu o atenție specială și le păstram pentru momente speciale. Thomas à Kempis își sfătuia învățăceii astfel: ia „o carte în mâinile tale așa cum Simion cel Drept l-a luat pe pruncul Iisus în mâini ca să-L poarte și să-L sărute. Și când ai terminat de citit, închide cartea și adu mulțumire fiecărui cuvânt ieșit din gura Domnului; pentru că, în ogorul Lui, ai aflat o comoară ascunsă”.¹⁵ Și Sfântul Benedict, scriind într-o vreme când cărțile erau destul de rare și scumpe, le poruncește călugărilor săi să țină, „dacă se poate”, cărțile pe care le citesc „în mâna stângă, învelite în măneca rasei, așezați în genunchi; dreapta să le fie dezvelită și cu aceasta să prindă și să întoarcă paginile”.¹⁶ Lecturile mele adolescente nu beneficiau de o asemenea profundă venerație sau de astfel de ritualuri grijulii, dar aveau o anume solemnitate și o importanță secretă pe care nu le renegeam acum.

Mi-am dorit să trăiesc printre cărți. Când aveam șaisprezece ani, în 1964, mi-am găsit o slujbă după școală la Pygmalion, una dintre cele trei librării anglo-germane din Buenos Aires. Proprietară era Lily Lebach, o evreică de origine germană care fugise de naști și se stabilise în

Buenos Aires la sfârșitul anilor 1930 și care îmi dădea sarcina zilnică de a scutura de praf toate cărțile din prăvălie – o metodă prin care se gândea (pe bună dreptate) că aveam să memorez repede titlurile volumelor din librărie și locul lor de pe rafturi. Din păcate, multe dintre cărți mă ispiteau așa cum nu ar fi putut-o face niște simple obiecte ce trebuiau șterse de praf; se cereau ținute în mâini, deschise și cercetate, iar uneori nici măcar asta nu era de ajuns. De câteva ori, am furat câte-o carte care mă ispitea; am luat-o cu mine acasă, pilită în buzunarul de la haină, pentru că nu trebuia doar s-o citească, trebuia s-o am, să spun că-i a mea. Romanciera Jamaica Kincaid, mărturisind delictul similar din copilărie de-a fi furat cărți din biblioteca din Antigua, ne lămurește că intenția ei nu era să fure; numai că „odată ce citeam o carte, nu mă mai puteam despărți de ea”.¹⁷ În scurt timp, am descoperit și eu că nu ajunge să citești *Crimă și pedeapsă* sau *In Brooklyn crește un copac*. Citești o anume ediție, un exemplar anume, pe care-l recunoști după cât de aspră sau fină e hârtia, după miros, după faptul că-i puțin rupt la pagina 72 și are o urmă de cafea în formă de cerc pe colțul din dreapta al copertei 4. Regula epistemologică a lecturii, stabilită în secolul II, anume că textul cel mai recent le înlocuiește pe cele anterioare, presupunându-se că le-ar conține, doar rareori s-a dovedit valabilă în ceea ce mă privește. În Evul Mediu timpuriu, se credea despre copii că „îndreptau” erorile întâlnite în textul pe care-l multiplicau, producând astfel un text „mai bun”; pentru mine, însă, ediția în care citisem cartea pentru întâia oară devenea *editio princeps*, cu care toate celelalte trebuiau comparate. Tiparul ne-a dat iluzia că toți cititorii lui *Don Quijote* citesc aceeași carte. Pentru mine, chiar și astăzi, e ca și cum inventarea tiparului n-ar fi avut loc, iar fiecare exemplar al unei cărți rămâne tot atât de unic precum pasărea Phoenix.

Și, totuși, adevărul este că anumite cărți împrumută anumite caracteristici unor anume cititori. O carte aduce cu sine istoria celorlalți cititori ai ei – cu alte cuvinte, fiecare nou cititor este afectat de faptul că el sau ea își imaginează cum a fost cartea înainte, în alte mâini. Exemplarul meu la mâna a doua din autobiografia autorului, *Something of Myself* („Ceva despre mine însumi”) –, pe care l-am cumpărat din Buenos Aires, are un poem scris de mână pe pagina de gardă, datat în ziua morții lui Kipling. Oare poetul ocazional care avusese acest exemplar să fi fost un adept pătimaș al imperiului? Un iubitor al prozei lui Kipling, care l-a văzut pe artist prin prisma unui naționalism extrem? Predecesorul imaginar îmi

afectează lectura, pentru că mă văd în dialog cu el, argumentând cutare sau cutare punct de vedere. O carte îi transmite propria istorie cititorului.

Domnișoara Lebach trebuie să fi știut că angajații ei șterpeleau cărți, dar bănuiesc că, atâta vreme cât simțea că nu depășeam anumite limite nedeclarate, permitea delictul. O dată sau de două ori m-a văzut cufundat în lectura vreunei cărți ce abia sosise și mi-a spus doar să-mi văd de munca mea și să păstrez volumul ca să-l citesc acasă, în timpul meu liber. În prăvălia ei îmi cădeau în mână cărți minunate: *Iosif și frații săi* de Thomas Mann, *Herzog* de Saul Bellow, *Piticul* de Pär Lagerkvist, *Nouă povestiri* de Salinger, *Moartea lui Virgiliu* de Broch, *The Green Child* („Copila verde”) de Herbert Read, *Conștiința lui Zeno* de Italo Svevo, poemele lui Rilke, ale lui Dylan Thomas, Emily Dickinson, Gerald Manley Hopkins, lirica de dragoste egipteană tradusă de Ezra Pound, *Epopeea lui Ghilgameș*.

Într-o după-amiază, Jorge Luis Borges a venit la prăvălie însoțit de mama lui de optzeci și opt de ani. Era celebru, dar eu citisem doar câteva dintre poeziile și povestirile sale și nu mă simțisem copleșit de opera lui. Deși era aproape intru totul orb, refuza să se folosească de baston; își trecea mâna peste rafturi de parcă ar fi putut vedea titlurile cu degetele. Căuta cărți care să-l ajute să studieze anglo-saxona, care devenise ultima lui pasiune, și comandasem pentru el dicționarul lui Skeat și o versiune adnotată a poemului „Battle of Maldon” („Bătălia de la Maldon”). Mama lui Borges și-a pierdut răbdarea: „Of, Jorgito”, a spus ea, „nu știu de ce-ți pierzi vremea cu anglo-saxona, în loc să studiezi ceva folositor, ca latina sau greaca!” În cele din urmă, el s-a întors și mi-a cerut câteva cărți. Le-am găsit pe unele și mi-am notat titlurile celorlalte și apoi, când era pe picior de plecare, m-a întrebat dacă eram ocupat serile, pentru că avea nevoie (a spus-o ca pe o scuză) de cineva care să-i citească, mama lui obosind acum foarte repede. Am acceptat.

În următorii doi ani i-am citit lui Borges, cum au făcut mulți alți norocoși sau cunoștințe întâmplătoare, fie seara, fie dimineața, dacă îmi permitea orarul de la școală. În mare, ritualul era întotdeauna același. Ignorând liftul, urcam scările spre apartamentul său (scări similare cu acelea pe care Borges le urcase cândva, purtând în mână un exemplar nou achiziționat din *O mie și una de nopți*; nu observase un geam deschis și se alesese cu o tăietură urâtă, care se infectase, făcându-l să delireze și să creadă că e pe cale să inebunească); apăsam pe butonul soneriei; camerista mă conducea printr-un intrând cu draperii într-un salon mic, unde Borges

venea să mă-ntâmpine, cu dreapta lui moale întinsă. Nu existau discuții de complezență; se așeza pe canapea, eu luam loc într-un fotoliu, iar apoi, cu vocea-i vag asmată, îmi sugera ce să citim în acea seară. „Alegem Kipling în seara asta? Ei?” Era evident că nu aștepta, de fapt, un răspuns.

În salonul acela, sub o gravură de Piranesi înfățișând ruine romane circulare, am citit Kipling, Stevenson, Henry James, câteva articole din enciclopedia germană Brockhaus, versuri de Marino, de Enrique Banchs, de Heine (dar pe acestea din urmă le știa pe de rost, așa că abia începeam să citesc când vocea lui ezitantă prelua și recita din memorie; ezita doar la cadență, nu și la cuvintele în sine, pe care și le amintea fără greș). Nu-i citisem, până atunci, pe mulți dintre acești autori, așa că ritualul era unul ciudat. Eu descopeream textul în timp ce-l citeam cu voce tare, în timp ce Borges își folosea urechile așa cum alți cititori își folosesc ochii, ca să exploreze pagina în căutarea unui cuvânt, a unei propoziții, a unui paragraf care să-i confirme o amintire. Mă întrerupea în timp ce citeam, comentând textul ca să-și facă (cred) notițe în minte asupra acestuia.

Oprindu-mă după un rând care i se păruse ilar din *Un alt fel de 1001 de nopți* de Stevenson („îmbrăcată și fardată ca să reprezinte o persoană care are legături cu Presa, dar strămtorată” – „Cum poate fi cineva îmbrăcat așa, ei? Ce crezi că-a avut Stevenson în minte? Să fi fost îngrozitor de precis? Ei?”), el a trecut la analiza figurii de stil ce presupunea definirea cuiva sau a ceva prin intermediul unei imagini sau al unui termen care, dând impresia că este exact, forțază cititorul să conceapă propria definiție. El și prietenul lui, Adolfo Bioy Casares, s-au jucat cu ideea asta într-o povestire scurtă de opt cuvinte: „Străinul urcă scările în întuneric: tic-tac, tic-tac, tic-tac.”

Ascultându-mă cum citeam povestirea lui Kipling „Dincolo de limite”, Borges m-a întrerupt după o scenă în care o văduvă hindusă îi trimite iubitelui ei un mesaj constând în felurite obiecte adunate într-o boccea. A remarcat oportunitatea poetică a găselniței și s-a întrebat, cu voce tare, dacă nu cumva Kipling inventase acest limbaj concret și, deopotrivă, simbolic.¹⁸ Apoi, parcă scotocind într-o bibliotecă mentală, a făcut o comparație cu „limbajul filozofic” al lui John Wilkins, în care fiecare cuvânt e o definiție în sine. De exemplu, Borges a observat că *somon* nu ne spune nimic despre ceea ce reprezintă; *zana*, cuvântul care-i corespunde din limbajul lui Wilkins, bazat pe categorii prestabilite, înseamnă „un pește solzos de rău cu carnea roșiatică”;¹⁹ *z* pentru pește, *za* pentru pește de rău,

zan pentru pește de râu cu solzi și zana pentru pește solzos de râu cu carnea roșiatică. Faptul că-i citeam lui Borges ducea, întotdeauna, la o reorganizare mentală a cărților pe care le aveam; în seara aceea Kipling și Wilkins au stat alături pe un raft imaginar.

Altă dată (nu-mi amintesc ce anume mi se ceruse să citesc), el a început să compileze pe loc o antologie a versurilor proaste compuse de autori faimoși, referindu-se, printre altele, la versul lui Keats „Bufnița, cu toate penele ei, este sloi”, la „O, sufletu-mi profetic! Unchiul meu!” al lui Shakespeare (Borges găsea „unchiul” un cuvânt apoetic, nepotrivit pentru a fi rostit de Hamlet – el ar fi preferat „Frate al tatălui meu!” sau „Rubedenie a mamei mele!”), la versul lui Webster din *Ducesa de Amalfi* („Nu suntem decât mingile de tenis ale stelelor”) sau la ultimul vers din *Paradisul regăsit* al lui Milton – „el neobservat / La casa Mamei lui singur se-nturnă” – care făcea din Hristos (considera Borges) un gentleman englez cu melon ce venea acasă la mama să ia ceaiul.

Uneori se folosea de ședințele de lectură pentru ceea ce scria. Descoperirea unui tigru-fantomă în povestirea „The Drums of 'Fore and 'Aft” („Tobele infanteriei”) de Kipling, pe care o citisem cu puțină vreme înainte Crăciunului, l-a făcut să compună una dintre ultimele sale povestiri, „Tigrul albastru”; *Due immagini in una vasca* („Două imagini din heleșteu”) de Giovanni Papini l-a inspirat să scrie „24 august, 1982”, o dată care atunci ținea încă de viitor; iritarea pe care i-o provoca Lovecraft (ale cărui povestiri le începusem și le abandonasem la jumătate de vreo douăsprezece ori) l-a făcut să conceapă o versiune „corectată” a uneia dintre povestirile acestuia și s-o publice în „Relatarea lui Brodie”. Adesea îmi cerea să notez ceva pe ultimele pagini ale cărții pe care o citeam – o trimitere la un capitol sau la un gând. Nu știu cum se folosea de ele, dar obiceiul de a „vorbi” o carte pe la spate a devenit și al meu.

Există o povestire de Evelyn Waugh în care un bărbat, salvat de un altul în mijlocul junglei amazoniene, e obligat de salvatorul său să citească Dickens cu voce tare pentru tot restul vieții sale.²⁰ N-am avut niciodată senzația că îmi făceam doar datoria citindu-i lui Borges; dimpotrivă, experiența aceasta era ca un fel de captivitate fericită. Eram cucerit nu atât de textele pe care mă făcea să le descopăr (multe dintre ele devenind, după aceea, favoritele mele), cât mai ales de comentariile sale, care erau imens, dar nu supărător, de crude, foarte hazlii, uneori crude, aproape întotdeauna de neînlocuit. Simțeam că eram unicul proprietar al unei

ediții adnotate cu grijă, alcătuite numai pentru mine. Desigur, nu eram; eu (ca mulți alții) eram doar carnetul lui de notițe, un *aide-memoire* de care bărbatul orb avea nevoie ca să-și pună în ordine ideile. Eram mai mult decât bucuros să pot fi folosit în felul acesta.

Înainte de a-l întâlni pe Borges, fie citisem în gând, de unul singur, fie cineva îmi citise cu voce tare o carte aleasă de mine. Să-i citesc cu voce tare bătrânului orb era o experiență ciudată, pentru că, deși mă simțeam, în urma unui oarecare efort, stăpân pe tonul și ritmul lecturii, Borges, ascultătorul, era cel care devenea stăpânul textului. Eu eram șoferul, dar peisajul, spațiul în desfășurare îi aparțineau celui alt din automobil, care nu mai avea nicio altă responsabilitate decât aceea de a recunoaște țara de dincolo de geamuri. Borges alegea cartea, Borges mă oprea sau îmi cerea să continui, Borges întrerupea ca să comenteze, Borges permitea cuvintelor să vină la el. Eu eram invizibil.

Am învățat repede că cititul e un proces cumulativ și-și urmează drumul într-o progresie geometrică: fiecare nouă lectură își are baza în lecturile anterioare ale cititorului. Am început prin a face presupuneri în privința povestirilor pe care le alegea Borges – Kipling era plictisitor, Stevenson, copilăresc, Joyce, neinteligibil – dar, în scurt timp, prejudecățile au lăsat loc experienței, iar descoperirea unei povestiri mă făcea să fiu nerăbdător în privința celei care avea să urmeze, care, la rândul ei, se îmbogățea prin amintirea reacțiilor lui Borges și ale mele. Evoluția lecturilor mele nu a urmat niciodată convenționala ordine cronologică. De exemplu, dacă-i citeam cu voce tare texte pe care le citisem singur înainte, asta modifica acea lectură solitară, făcea ca amintirea ei să se lărgească și să se reverse, mă determina să percep lucruri pe care nu le percepușem atunci, dar asupra cărora reacția sa îmi atrăgea acum atenția. „Există unii oameni care, când citesc o carte, readuc în memorie, compară, reactivează emoții din alte lecturi, anterioare”, remarca scriitorul argentinian Ezequiel Martinez Estrada. „Asta este una dintre cele mai delicate forme de adulter.”²¹ Borges nu avea încredere în bibliografiile sistematice și încuraja astfel de lecturi adulterine.

În afară de Borges, mai erau câțiva prieteni, unii profesori și câte o recenzie găsită pe ici și colo care-mi sugerau, din când în când, ce să citesc, dar, în general, întâlnirea mea cu cărțile a fost una de natură întâmplătoare, ca întâlnirea cu acci străini aflați în trecere care, în cântul al XV-lea din *Infernul* lui Dante „priveau la noi, trecând cum, într-o seară/ cu lună nouă-n

mers drumeții fac⁴⁶, și care găsesc într-o apariție, o privire, un cuvânt, o atracție de nestăpănit.

La început, mi-am păstrat cărțile într-o strictă ordine alfabetică, ordonate după numele autorilor. Apoi am început să le împart pe genuri: romane, eseuri, piese de teatru, poezie. Mai târziu, am început să le grupez pe limbi, iar când am fost obligat să păstrez doar câteva, de-a lungul călătoriilor mele, le-am împărțit în cele pe care nu prea le citeam, cele pe care le citeam permanent și cele pe care speram să le citesc. Uneori, biblioteca mea urma reguli secrete, născute din asociații marcate de idiosincrazii. Romancierul spaniol Jorge Semprún păstra *Lotte la Weimar* a lui Thomas Mann printre cărțile lui despre Buchenwald, lagărul de concentrare în care fusese închis, pentru că romanul lui Mann se deschide cu o scenă la Hotelul Elefant din Weimar, la care a fost dus Semprún după eliberare.²² Odată, m-am gândit c-ar fi amuzant să alcătuiesc din astfel de grupări o istorie a literaturii, explorând, de exemplu, asocierile între Aristotel, Auden, Jane Austen și Marcel Aimé (în ordinea mea alfabetică), ori între Chesterton, Sylvia Townsend Warner, Borges, Sfântul Ioan al Crucii și Lewis Carroll (aceștia fiind cei care-mi plăceau cel mai mult). Mi se părea că literatura învățată la școală – în care legăturile care se pot face între Cervantes și Lope de Vega sunt explicate pe baza faptului că au trăit în același secol sau în care *Platero și cu mine* al lui Juan Ramón Jiménez (o retorică relatare a slăbiciunii poetului pentru măgărușul său) era considerată a fi o capodoperă – constituia o selecție tot atât de arbitrară sau de permisivă ca aceea pe care o puteam construi eu însumi, bazându-mă pe descoperirile făcute de-a lungul drumurilor sinuoase ale lecturilor mele sau pe rafturile propriei biblioteci. Istoria literaturii, așa cum e consacrată de manualele școlare și bibliotecile oficiale, îmi părea a nu fi mai mult decât istoria unui anume mod de a citi – poate mai matur și mai bine informat decât al meu, dar nu mai puțin tributar norocului și întâmplării.

Cu un an înainte de a absolvi liceul, în 1966, când a venit la putere guvernul militar al generalului Onganía, am descoperit încă un sistem în care un cititor își poate rândui cărțile. Bănuite că ar fi comuniste sau obscene, anumite titluri și nume de autori se găseau pe lista cenzurii, iar în tot mai desele razi ale poliției în cafenele, baruri și gări sau, pur și

²² Dante Alighieri, *Infernul*, „Cântul XV”, trad. de George Coșbuc, Editura Rao, București, 2018 (n. ed.).

simplu, pe stradă, a nu fi văzut cu cărți suspecte în mână devenise la fel de important ca a avea asupra ta acele de identitate. Autorii interziși – Pablo Neruda, J.D. Salinger, Maxim Gorki, Harold Pinter – formau o altă istorie a literaturii, una distinctă, ale cărei conexiuni nu erau nici evidente și nici veșnice, și ale cărei baze comune se revelau exclusiv prin ochiul pedant al cenzorului.

Dar nu numai guvernelor totalitare le e teamă de lectură. Cei care citesc sunt agresați în curtea școlii sau în vestiare tot atât de mult ca în birourile guvernamentale sau în închisori. Aproape peste tot, comunitatea cititorilor are o reputație ambiguă, datorată autorității pe care și-a câștigat-o și a puterii pe care o exercită. Relația dintre un cititor și o carte are ceva ce este recunoscut ca bun și fructuos, dar ea e văzută și ca formă de manifestare a unui exclusivism disprețuitor și privilegiat, probabil pentru că imaginea individului ghemuit într-un colț, care pare că ignoră bombănelile lumii, sugerează o intimitate de nepătruns, un ochi egoist și o activitate deosebit de secretoasă. („Du-te afară și trăiește!” îmi spunea mama când mă vedea că citesc, de parcă activitatea mea tăcută ar fi contrazis ceea ce credea ea că însemna a trăi.) Teama populară de ceea ce poate face cineva care întoarce paginile unei cărți seamănă cu temerea ancestrală pe care o nutresc bărbații față de ce se întâmplă în părțile secrete ale trupului femeii sau față de ce ar putea face vrăjitoarele și alchimiștii în beznă, îndărătul ușilor închise. Fildeșul, după Virgiliu, este materialul din care e făcută Poarta falselor vise; după Saint-Beuve, este și materialul din care e făurit turnul celui care citește.

Borges mi-a spus odată că, în timpul uncea dintre demonstrațiile populiste organizate de regimul lui Perón în 1950 împotriva intelectualilor de opoziție, demonstrații strigau „Pantofi da, cărți ba.” Riposta – „Pantofi da, cărți da” – n-a convins pe nimeni. Realitatea – aspră, necesara realitate – era văzută ca fiind în iremediabil conflict cu evaziua și visătoarea lume a cărților. Folosindu-se de o astfel de scuză, cei aflați la putere continuă să încurajeze asiduu despărțirea artificială dintre viață și citit. Regimurile populare ne cer să uităm și, în consecință, etichetează cărțile drept un lux inutil; regimurile totalitare ne cer să nu gândim și, drept urmare, interzic, amenință și cenzurează; ambele, la urma urmelor, ne cer să devenim proști și să ne acceptăm cu umilință degradarea, încurajând astfel consumul unei literaturi de duzină. În astfel de împrejurări, cei care citesc nu pot fi decât subversivi.

Și astfel, ambițios, am trecut de la istoria lecturilor mele la istoria actului lecturii. Sau, mai degrabă, la o istorie a lecturii, de vreme ce orice astfel de istorie – constituită din intuiții proprii și amănunte personale – trebuie să fie una dintre cele multe, oricât de impersonală ar încerca să fie. Până la urmă, probabil, istoria lecturii este istoria fiecăruia dintre cititori. Chiar și punctul ei de plecare trebuie să fie marcat de circumstanțe personale. Recenzând o istorie a matematicilor publicată cândva pe la mijlocul anilor 1930, Borges a scris că aceasta suferea de „un defect mutilator: ordinea cronologică a evenimentelor nu corespunde cu ordinea logică și naturală. Foarte adesea, definiția elementelor constitutive vine la urmă, practica precede teoria, eforturile intuitive ale precursorilor sunt mai puțin accesibile cititorului profan decât cele ale matematicienilor moderni”.²³ În mare parte, se poate spune același lucru despre o istorie a lecturii. Cronologia ei nu poate fi cea a istoriei politice. Scribul sumerian, pentru care cititul era o prerogativă deosebit de importantă, avea un simț mai ascuțit al responsabilității decât cititorul din New York sau din Santiago de astăzi, de vreme ce un articol de lege ori o reglare de conturi depindea exclusiv de interpretarea lui. Metodele de lectură din Evul Mediu, care defineau când și cum se citește, făcând deosebire, de exemplu, între textul ce trebuia citit cu voce tare și textul ce trebuia citit în gând, erau stabilite cu mai mare claritate decât cele predate în Viena sfârșitului de secol XIX sau în Anglia edwardiană. O istorie a lecturii nu poate să urmeze nici succesiunea coerentă a istoriei criticii literare; temerile clar exprimate de credincioasa mistică din secolul XIX Anna Katharina Emmerich (că textul tipărit nu a egalat niciodată experiența ei nemijlocită)²⁴ au fost și mai hotărât exprimate cu două mii de ani mai devreme de către Socrate (care considera cărțile o piedică în calea învățării)²⁵ și, în vremurile noastre, de către criticul german Hans Magnus Enzensberger (care laudă neștiința de carte și propune o întoarcere la creativitatea originală a literaturii orale).²⁶ Această poziție a fost respinsă de către eseistul american Allan Bloom,²⁷ printre mulți alții; printr-un splendid anacronism, Bloom a fost amendat și corectat de precursorul său, Charles Lamb, care, în 1833, mărturisea că-i plăcea să se piardă în „mințile altor oameni. Când nu mă plimb”, spunea el, „citesc! Nu pot să stau locului și să gândesc. Las cărțile să gândească pentru mine”.²⁸ Istoria lecturii nu corespunde nici cronologiilor istoriilor literare, căci

în istoria lecturii un anumit autor apare, adesea, nu odată cu prima lui carte, ci odată cu viitorii săi cititori: Marchizul de Sade a fost eliberat de pe blamatele rafturi cu literatură pornografică, unde cărțile sale au stat mai mult de o sută cincizeci de ani, de către bibliofilul Maurice Heine și de către supraraliștii francezi; William Blake, ignorat mai bine de două secole, revine în timpurile noastre datorită entuziasmului manifestat de Sir Geoffrey Keynes și Northrop Frye, care au făcut din opera sa o lectură obligatorie în orice bibliografie de liceu.

Deși ni s-a spus că suntem amenințați cu dispariția, noi, cititorii de astăzi, încă nu știm ce este lectura. Viitorul nostru – viitorul istoriei lecturilor noastre – a fost explorat de Sfântul Augustin, care a încercat să facă deosebire între textul văzut în minte și textul rostit cu voce tare; de către Dante, care a cercetat limitele puterii de interpretare a cititorului; de către Murasaki Shihibu, care a pledat pentru caracterul specific al anumitor lecturi; de către Plinius, care a analizat interpretarea lecturii și relația dintre scriitorul care citește și cititorul care scrie; de către scribii sumerieni, care au conferit puteri politice actului lecturii; de către primii tipografi, care au considerat metodele de citit de pe suluri (asemănătoare metodelor pe care le folosim acum ca să citim pe computerele noastre) prea limitate și incomode, oferindu-ne, în schimb, posibilitatea să frunzărăm paginile și să mâzgălim pe marginile lor. Trecutul acelei istorii se află acum în fața noastră, pe ultima pagină din acel viitor – avertisment lansat de Ray Bradbury în *Fahrenheit 451*, o lume în care cărțile sunt păstrate nu pe hârtie, ci în minte.

Ca și actul lecturii în sine, istoria lecturii face un salt în contemporaneitate – în cazul meu, la experiența mea de cititor – și, apoi, se întoarce la o pagină timpurie dintr-un secol îndepărtat și străin. Sare peste capitole, răsfoiește, recitește, refuză să urmeze ordinea convențională. În mod paradoxal, teama care opune cititul vieții active, teama care o îndemna pe mama să mă urnească de pe scaun și din fața cărții mele, gonindu-mă afară, în aer liber, recunoaște un adevăr grav: „Nu te poți imbarca în viață, acea călătorie unică fără mijloc de transport, încă o dată, când aceasta s-a terminat”, scrie romancierul turc Orhan Pamuk în *Fortăreața albă*, „dar dacă ai o carte în mână, indiferent cât de complexă și greu de înțeles ar fi acea carte, când ai terminat-o, poți, dacă vrei, să te întorci la început, s-o citești din nou și, astfel, să înțelegi ceea ce este greu și, odată cu asta, să înțelegi și viața.”²⁹